

Predodžbe o Sovjetskome Savezu u jugoslavenskoj kulturi prije i nakon 1948. godine

AUTOR **Maja Novak**
maja.novak7491@gmail.com

SAŽETAK Jugoslavija i Sovjetski Savez, kao dvije zemlje koje su krenule komunističkim putem, tijesno su surađivale sve do 1948. godine kada je došlo do sukoba između njihovih čelnika. Idilični odnosi koji su vladali do te presudne godine nikada se nisu ponovili unatoč pomirenju i ponovno uspostavljenoj ekonomskoj suradnji. U razdoblju od 1945. do 1948. godine sovjeti su u Jugoslaviji bili uzvisivani i htjelo se u svemu (umjetnosti, kulturi, svakodnevicu, propagandi...) pokazati odanost i poštovanje prema bratskome Sovjetskom Savezu. Nakon spomenutoga sukoba odnosi se mijenjaju i sovjeti više nisu idealizirani, čak postaju i neprijatelji koji žele dominaciju na Balkanu. Prvi dio rada posvećen je povijesnome i političkome kontekstu, razvoju odnosa između Jugoslavije i SSSR-a. Drugi dio donosi pregled odnosa Jugoslavije i SSSR-a na području umjetnosti, književnosti i kulture prije i nakon 1948. godine. Zadnji dio rada posvećen je istraživanju jugoslavenskih predodžbi o SSSR-u u časopisima *Republika* i *Kulturni radnik* u razdoblju od 1945. do 1972. godine. Rad pokazuje promjenu predodžbi o sovjetima u Jugoslaviji u navedenome razdoblju izazvanu političkim događajima.

KLJUČNE RIJEČI Titovo *NE* Staljinu, sovjetizacija, socijalistički realizam, predodžbe o SSSR-u, ideologija

ABSTRACT As two countries that adopted the Communist ways, Yugoslavia and the Soviet Union, collaborated closely until 1948 when a conflict occurred between the two countries' leaders. The idyllic relations that were in power up to that fateful year never repeated themselves in spite of conciliation and a reestablishment of economic collaboration. The Soviets were exalted in the period from 1945 until 1948 and there was a tendency to show loyalty and respect for the brotherly Soviet Union in every aspect (art, culture, everyday life, propaganda...). The aforementioned conflict introduced a change in the relations of the two countries and the Soviets were no longer idealised, they even became the enemy that wanted domination over the Balkans. The first part of the article is dedicated to the historical and

political context as well as the development of Yugoslavia's and the USSR's relations. The second part brings forth an overview of the relationship between Yugoslavia and the USSR in the spheres of art, literature and culture before and after 1948. The final part of the article is dedicated to researching Yugoslavian representations of the USSR in the magazines "Republika" and "Kulturni radnik" in the period from 1945 until 1972. The article shows the change in the image of the Soviets in Yugoslavia caused by political events in the given period.

KEYWORDS Tito's *NO* to Stalin, sovietization, socialist realism, images of USSR, ideology

Uvod

Ovaj se rad bavi imagološkim proučavanjem jugoslavenskih predodžbi o Sovjetskome Savezu i proučavanjem odnosa jugoslavenske kulture prema Sovjetskome Savezu u 20. stoljeću. Kao prijelomna i najznačajnija godina za ovu je temu uzeta 1948. kada je došlo do znamenitoga Titova *ne* Staljinu. Rad će pokazati razlike u predodžbama i poimanju Sovjetskoga Saveza u jugoslavenskoj kulturi u navedenom periodu. Na početku će biti riječi o kontekstu i političkoj situaciji toga vremena. Središnji dio rada posvećen je istraživanju predodžbi o Sovjetskome Savezu u dvama časopisima: *Republika* i *Kulturni radnik*. Najviše će pažnje biti posvećeno dominantnome književnom pravcu – socijalističkome realizmu te razlikama između dvaju socijalizama kojima su na čelu dvojica najistaknutijih državnika 20. stoljeća. Sukob između Tita i Staljina morao je rezultirati i različitim odnosom Jugoslavije i jugoslavenske kulture prema sovjetskoj kulturi i Sovjetskome Savezu. Nekadašnji partijski drugovi i ideološki istomišljenici postali su neprijatelji i sve je više rasla netrpeljivost i nemogućnost dijaloga. Tito je inzistirao na samostalnosti u odnosu na Sovjetski Savez, vodio je politiku nesvrstanih i želio graditi novi tip socijalizma, dok je Sovjetskome Savezu bilo neprihvatljivo izgubiti utjecaj u Jugoslaviji, a samim time i na cijelome Balkanu.

Rad se bavi imagološkim istraživanjem¹, pa će pažnja biti posvećena usporedbi jednog sustava s drugim u periodu prije i nakon 1948. godine. D. H. Pageaux (2009) navodi da postoje 4 temeljna stava kada se govori o predodžbama o Drugome: 1. stranu kulturnu stvarnost pisac ili grupa smatraju potpuno superiornom „nacionalnoj“, izvornoj kulturi (iskrivljena slika); 2. strana kulturna stvarnost drži se inferiornom i negativnom u odnosu prema izvornoj kulturi (lažni odnosi); 3. strana kulturna stvarnost smatra se pozitivnom i ima svoje mjesto u promatrajućoj kulturi, kulturi koja je prihvaća i koja i sebe smatra pozitivnom; 4. fenomen razmjena i dijaloga dokinut je kako bi napravio mjesta novome skupu koji teži unifikaciji (panlatinizam, pangermanizam, panslavizam).

Sovjetski Savez stvorio je predodžbu o sebi i svojoj nadržavi zahvaljujući različitim simbolima i institucijama kojima su ljudi svakodnevno bili bombardirani:

„Po uzoru na nacionalne himne komunistička je ideologija nakon sloma Pariške komune stvorila proletersku himnu *Internacionalu*, Sovjetski Savez najveći je proizvođač institucija i rekvizita socijalno-utopističkog imaginarija 20. stoljeća. Srp i čekić, kolhozi, gimnastičke i vojne parade, Stahanov kao institucija nadnaravnog radnika, Jurij Gagarin kao institucija radne pobjede u svemiru šezdesetih – sve su to tvarna tijela ideje o najboljem od svih svjetova.“ (Oraić Tolić 2006: 32)

Jugoslavenske predodžbe o Sovjetskome Savezu stvarale su se u posebnim društvenim i političkim uvjetima. U skladu s takvim uvjetima u Jugoslaviji su se mijenjali i stavovi o kojima govori Pageaux (2009). Politika je uvelike utjecala na poimanje Sovjetskoga Saveza i na odnos dviju država i kultura. Jugoslavenska se kultura temeljila na sovjetskoj i mnogo je preuzela od nje, ali nije zanemarila svoje posebnosti, pa se veze između dviju kultura i književnosti trebaju promatrati i iz povijesnih i iz političkih koordinata.

¹ Imagologija je istraživanje nacionalnih predodžbi u književnosti. Riječ imagologija nastala je od riječi *imago*, lat. slika, predodžba, misao, i riječi *logos*, grč. govor, riječ, pojam, misao, razum. Predodžbe o nekoj naciji, narodu i utjecaju na drugi narod mogu se iščitati i iz prijevoda književnih djela pa će u radu ukratko biti analizirani prijevodi sovjetske književnosti i ruskih autora (Dukić 2009).

Sovjetski Savez i Jugoslavija

Povijesne prilike

Sovjetski utjecaj na jugoslavensko društvo očigledan je već u pojavi prvih komunističkih ideja koje se pozivaju na Lenjinovo učenje o kulturi proletarijata i besklasnome društvu. Komunistička je partija u početku svoga djelovanja u Jugoslaviji zaštićivana i njezini su članovi protjerivani, ali Partija je najveći doprinos dala u vrijeme Drugoga svjetskog rata. Tijekom rata na području Jugoslavije Tito je stvorio svoju vladu (drugo zasjedanje AVNOJ-a u Jajcu 1943. godine) i dobio čin maršala. Sovjetski Savez smatrao je da ima vodeću ulogu na Balkanu i da mora potvrditi sve odluke koje se donose, ali Tito je u Jajcu odbacio izbjegličku vladu koja se nalazila u Velikoj Britaniji nakon stvaranja NDH i zabranio je povratak kralju Petru. Sve je to odlučeno bez informiranja Sovjetskoga Saveza pa je Staljin („Hozjain“) to shvatio kao udarac nožem u leđa SSSR-u i razjario se. Ovaj je događaj prva naznaka činjenice da Tito nije htio da SSSR vlada na prostoru Jugoslavije. Jugoslaveni su sami stvarali svoju socijalističku državu i obranili je, a nakon svake pobjede Tito je postajao sve nezavisniji:

„U početku je tražio sovjetsku privolu za svaki značajniji postupak. Ali pošto je slomio četnike, pošto je preživio neuspjele neprijateljske ofenzive u proljeće 1943, pošto je stekao britansko priznanje za ulogu koju su Britanci prethodno namijenili Draži Mihajloviću, i pošto je izvukao golemu korist iz kapitulacije Italije, Tito je još snažnije istaknuo svoju namjeru da zavlada Jugoslavijom, a u tome je – na Staljinovo iznenađenje – naišao na slab otpor zapadnih Saveznika.“ (Banac 1990: 27)

Britanci su podržavali Jugoslaviju u ratu i slali oružje i materijalnu pomoć s namjerom da Jugoslaviju drže u britanskoj sferi utjecaja. Tito je postepeno počeo prihvaćati stil državnika i usporedo je napuštao svoje ultraljevičarstvo. Nakon rata, 1945. godine, Jugoslavija je uređena kao federacija šest republika te je potvrđena komunistička vlast koja je svoj položaj dodatno učvršćivala obračunavanjem sa snagama koje je nazivala kontrarevolucionarnim, reakcionarnim i protudržavnim (neprijateljske vojne postrojbe, veleposjednici, buržoazija,

crkva). „Partija je svoj uspjeh gradila na spoju nadnacionalnog, nacionalnog i socijalnog, na načelima sinteze i utopije: sinteze zajedničkih interesa svih jugoslavenskih naroda i utopije o društvu bez bogatih i siromašnih.“ (Duda 2008: 70) Novostvorena je država prednost dala državnome vlasništvu, preuzela je upravljanje gospodarstvom i ostvarila nadzor nad sredstvima za proizvodnju u skladu s marksističkom teorijom te je provela agrarnu reformu i kolonizaciju. Uvedeno je plansko gospodarstvo, prihvaćena je prva petoljetka po sovjetskome uzoru, zemlja je uspješno obnovljena, ojačan je obrazovni sustav, promovirane su ideje o slobodi, socijalnoj pravdi, bratstvu i jedinstvu, ženskim pravima te boljem životu radnika i seljaka. Po sovjetskome su uzoru bile stvarane službe državne sigurnosti i Jugoslavenska armija. Sovjetizirani su školstvo, novinarstvo, publicistika, književnost i likovne umjetnosti, kazalište i film.

1948. godine došlo je do Rezolucije Informbiroa kada je Staljin optužio Jugoslaviju da izjednačuje Sovjetski Savez s imperijalističkim silama. Optužio je KPJ za antisovjetizam te je smatrao da je Jugoslavija krenula u krivome smjeru, smjeru koji nije socijalistički. Time je započela javna faza sukoba između KPJ i komunističkoga pokreta kojime je dominirala Moskva. Glavni uzrok sukoba bio je Staljinov strah da Jugoslavija počinje samu sebe smatrati komunističkim središtem toga dijela Europe. Uz to, pojavio se i Đilasov glasni protest protiv napada, pljačke i silovanja počinjenih od strane pripadnika Crvene armije u Jugoslaviji 1944. godine. Sve je to rezultiralo prekidom prijateljskih odnosa sa Sovjetskim Savezom. Tito je Staljinovo ponašanje shvatio kao napad na rukovodstvo Partije, na jedinstvo jugoslavenskih naroda te kao poziv na građanski rat i uništenje zemlje. Nakon toga se Jugoslavija sve više okretala Americi, a poboljšani su i odnosi sa Saveznom Republikom Njemačkom i Austrijom. Uslijedilo je poluratno stanje, vojna blokada Jugoslavije i stalna napetost na liniji Beograd – Moskva, a planirana je i invazija na Jugoslaviju od 1949. do 1951. godine. Sukob s Kominformom uzrokovao je jačanje partijskoga i policijskoga aparata Jugoslavije, „potaknuo je domaći staljinizam“ (Banac 1990: 135), pojačao je sistem represije i uveo nove centralističke mjere u Partiji. Nakon Staljinove smrti 1953. godine došlo je do iskrenog žaljenja od strane sovjeta koji su Jugoslaviji priznali pravo na samostalan socijalistički razvoj. Odnosi su se nesumnjivo poboljšali i unaprijeđeni su nakon Dvadesetog kongresa KPSS 1956. godine.

Odnos između Sovjetskoga Saveza i Jugoslavije (socijalizam, kultura, umjetnost, književnost)

Razlika između jugoslavenskoga i sovjetskoga socijalizma najviše je došla do izražaja nakon Titova *ne* Staljinu, a i bila je jednim od uzroka sukoba. Staljin je oštro osuđivao jugoslavensku zemljišnu reformu kojom se provodila potpuna kolektivizacija poljoprivrede tumačeći to kao pomirljivu politiku prema zemljoposjednicima ili tzv. kulacima. Još su za vrijeme sukoba između SSSR-a i Jugoslavije uspostavljene višestruke vojne, političke, kulturne, znanstvene i druge veze. Nakon sukoba, stanje se mijenja. Jugoslavija je svim silama željela pronaći alternativu sovjetskim ideološkim postulatima na temelju marksizma. Banac (1990: 138) taj pokušaj naziva *ideološkim revizionizmom*: „Nova antietatistička socijalistička država treba da bude lišena pretjeranih upravnih organa, a služilo bi joj samo brojem ograničeno državno činovništvo“ (isto). Neki od kritičara navode da je Titova vladavina neka vrsta „saharinskog staljinizma“ (Maković 2008: 119) jer jednopartijski sustav nije dopuštao nikakve demokratske procese u društvu.

Sovjetski se socijalizam najviše temeljio na staljinizmu koji obilježavaju radikalni boljševizam iz razdoblja građanskoga rata, revolucionarni voluntarizam, spremnost pribjegavanja nasilju, vladanju administrativnim naredbama, centraliziranom upravom. Banac (1990: 19) navodi da se poslijeratna obnova Jugoslavije temeljila na staljinističkome modelu: „gvozdenoj vlasti“, diktaturi proletarijata u kojoj glavnu ulogu ima Komunistička partija sa zadaćom da pobijedi klasne neprijatelje i organizira novu socijalističku ekonomiju na osnovama centralističkoga sistema državnoga upravljanja. Sovjetski način vlasti očitovao se i u petogodišnjemu planu koji je u Jugoslaviji donesen 1947. godine i čiji je prvi cilj bila ubrzana industrijalizacija po sovjetskome modelu.

No ni svakidašnji život, kultura i umjetnost nisu prošli bez sovjetskoga traga. Iako su mnogi kritičari nakon 1948. godine pokušavali umanjiti sovjetski utjecaj, on je vidljiv u organizaciji svakodnevnoga života, odbacivanju građanskoga svijeta i u odgojnoj ulozi književnosti i umjetnosti. Vice Zanimović (1975: 22) brani jugoslavenski komunistički pokret i navodi da je upravo taj pokret zaslužan za sve snažno, trajno i progresivno u kulturi i umjetnosti, ali je svjestan da nije sve idealno:

„A u nas se uporno lansiraju teze o gušenju slobode stvaralaštva, o ždanovizmu i staljinizmu kao imanentnim značajkama kulturne politike našega komunističkog pokreta. Ako pogledamo detalje, i jučer i danas u našem komunističkom pokretu, u Savezu komunista, prisutni su sindromi dogmatizma, pa i naprosto primitivni mentalitet apoteoze vlasti i pokreta. I ima incidentnih situacija, koje su izazvane birokratskim i dogmatsko-konzervativnim pritiscima, ima pogrešnih i kompromitirajućih postupaka koji se opravdavaju idejama i politikom Saveza komunista Jugoslavije, Ali sve su to periferna odstupanja od politike Partije.“

Sa stajališta narodnoga stvaralaštva zanimljivo je uočiti koliku ulogu imaju sovjeti u narodnim pjesmama. Oni su opjevani kao heroji, suborci za pravdu i bolju budućnost jer se u Sovjetskome Savezu vidi moćan saveznik i uzor. Tako se u jednoj pjesmi iz 1944. godine iznosi program, reagiranje na političke događaje i tematizira se Lenjinova fraza „Tko radi, taj i jede“:

„Stiglo pismo iz Moskve
da se zakon donese
ko ne radi taj ne jede
ti zakoni vrijede.“
(Rihtman-Auguštin 1975: 156)

Ovaj je citat potvrda da se tijekom rata te neposredno nakon njega sovjeti simpatiziraju te da se preuzima njihova retorika i način upravljanja društvom. U pjesmi iz 1941/1942. na šaljiv se način predviđa Hitlerov pad i veliča se sovjetska snaga:

„Uzaludno Hitler laje
Lenjingrad se ne predaje.
Čika Staljin lulu dimi
čeka samo da zazimi.
Hitleru će da se smrkne
kad ga Staljin lulom čvrkne.“
(Zečević 1975: 190)

Divna Zečević (1975) u svome članku *Pučke književne tvorevine između umjetnosti i revolucije* donosi još jednu pjesmu koju je navodno pjevala zarobljena drugarica Anka, a u kojoj se očituje

divljenje Crvenoj armiji i želja da bude dio te oslobodilačke vojske:

„Joj da mi je i da mogu
tu crvenu nosit robu
i prošetat Lenjingradom
sa crvenom našom gardom.“

Staljin je u narodu prihvaćen kao božanstvo, kao osloboditelj od fašizma i od najvećega neprijatelja pa su seljaci u Lici pjevali:

„Oj Staljine, ti narodni bože,
Bez tebe se živjeti ne može.
Hajde braćo, da mjerimo Drinu,
Da gradimo ćupriju Staljinu.
Drug će Staljin i crvena zvijezda
Uništiti fašistička gnijezda.“
(Banac 1990: 22)

Retorika u ovim pjesmama dokazuje da su predodžbe o sovjetima pozitivne, da su oni gotovo idealizirani kao borci za iste ideale. Od njih su jugoslavenski komunisti preuzeli i način govora:

„Međutim kada se analizira govor jugoslavenskih, pa tako i hrvatskih komunista, vidi se da on u velikoj mjeri nasljeđuje – sve do kraja svojega postojanja – sovjetske uzore koji su oponašani u svim zemljama Istočnog bloka. [...] To je svakako govor karakterističan za razdoblje komunizma. Svi koji se sjećaju lako će ga prepoznati. Zamagljen je, nejasan, pun retoričkih figura petrificiranih u javnom govoru, kontroliran od partijskih organa, s klišejima, s krajnje binarnim vrednovanjem itd.“ (Czerwinski 2013: 68)

Kada je o književnosti riječ, neizostavan je pojam socijalističkoga realizma. Aleksandar Flaker (1986) nije sklon koristiti taj naziv za razdoblje u hrvatskoj književnosti pa predlaže pojam *socijalno angažirana književnost* zbog naglašene funkcije književnosti unutar klasne borbe koja je u svojoj srži socijalno-pedagoška i vraća se realističkim tradicijama. Socijalistički realizam nastao je u SSSR-u 30-ih godina 20.

stoljeća. Staljin je uz pomoć Maksima Gorkog osmislio naziv i zadaće „metode“.

„Socijalistički realizam možemo odrediti kao normativnu književnu doktrinu koja se konstituirala u tridesetim godinama unutar sovjetske književnosti i obuhvatila druge nacionalne književnosti Sovjetskog Saveza, a poslije drugog svjetskog rata njezine su se temeljne norme priznavale i u književnostima drugih zemalja koje su prihvatile socijalistički model kakav se bio razvio u SSSR-u.“ (Flaker 1986: 301)

Gorki se zalagao za *optimističku književnost* s izrazitom funkcijom „ozdravljanja“ ruskoga društva te time književnost dobiva odgojnu i agitacijsku ulogu.

U Jugoslaviji je doktrina socijalističkoga realizma prihvaćena 30-ih godina, ali se naziv zbog cenzure nije upotrebljavao. Prijevodima sovjetskih pisaca socrealizam se pokušavao popularizirati pa su se prevodili A. Majakovski, M. Šolohov, A. Fadejev i N. Ostrovski, a u časopisima se javljaju i teorijski članci sovjetskih kritičara.

„Premda je i u predratnom periodu za većinu književnika u okviru socijalne literature i novog realizma sovjetska književnost norma i nedostižan uzor, u poraću se ta norma i nedostižan uzor nastoje ‘prenijeti’ na sve djelatnike pera. Nakon Ždanovljeva referata znatno se pojačava apologetski i gotovo služnički odnos prema sovjetskoj književnosti. Zdušno se hvale i pisci i knjige i književni život u Sovjetskom Savezu. Časopisi su puni neselektivnih prijevoda iz ruske sovjetske književnosti, a tako su usmjerene i izdavačke kuće. Sve u slavu sovjetske književnosti.“ (Mataga 1995: 59)

Temeljna su načela socrealizma zahtjev za odgojnom, socijalno-pedagoškom, društvenom funkcijom književnosti i umjetnosti te vrednovanje zbilje sa stajališta socijalizma i Partije (načelo *partijnosti*). Stvarani su likovi-nosioci etičkih i društveno-političkih vrijednosti koji su bili primjeri pozitivnih junaka i reprezentanti određenih društveno-političkih težnji (načelo *tipičnosti*). Prvim romanom socijalističkoga realizma

smatra se roman *Mati* Maksima Gorkoga, a reprezentativni romani te metode su i Fadejevljev *Poraz* i Gladkovljev *Cement*. Jugoslavenska književnost prva je napustila doktrinu socijalističkoga realizma koja se pokušavala uvesti prema sovjetskom modelu. U jugoslavenskoj se književnosti metoda nije ni uspjela razviti u zasebnu stilsku formaciju, kaže Flaker (1986: 309). Najvažniji su jugoslavenski predstavnici doktrine socijalističkoga realizma Stevan Galoža, August Cesarec i Josip Pavičić koji su pisali crtice s radničkim likovima i opisima bijede i nevolja proletera. Nakon sukoba između Tita i Staljina, Jugoslavija je počela napuštati metodu sočrealizma i sve se više približavala zapadnoj kulturi i književnosti čime je nastao poseban tip socijalizma koji D. Dukić (2008: 65) naziva *hibridnom tvorevinom*:

„(...) hrvatska književnost, umjetnost i kulturna industrija tijekom pedesetih u velikoj je mjeri slijedila trendove zapadne književnosti, umjetnosti i kulture. Ako je taj odgovor točan, onda se jugoslavensko socijalističko društvo može shvatiti kao hibridna, pa i pomalo shizofrena tvorevina u kojoj postoje jednostranački politički sustav, državna regulirana ekonomija s vrlo ograničenim prostorom za privatno poduzetništvo deregulirana, pluralistička umjetnost s kulturom življenja obilježenom širokim shvaćanjem vrijednosti potrošačkog društva.“

Najveći autoritet koji je prvi raskinuo s praksom socijalističkoga realizma u jugoslavenskoj književnosti bio je Miroslav Krleža (*Govor na Trećem kongresu Saveza književnika Jugoslavije* 1952. godine).

Oktobarska revolucija označila je početak utjecaja sovjetske, ponajviše ruske književnosti na hrvatsku i jugoslavensku književnost.

„U prvom redu odnos prema sovjetskoj književnosti postaje u to vrijeme ne samo književnim već i političkim odnosom, općenito uzevši, postaje znatnije govorimo li o formiranju kulturne politike revolucionarnih snaga u Jugoslaviji negoli kad je riječ o pojedinim književnim pojavama u užem smislu.“
(Flaker 1968: 24)

Najveći zagovaratelj sovjetske kulture i socijalističkog realizma u hrvatskoj književnosti bio je August Cesarec koji je i boravio u Rusiji 20-ih godina 20. stoljeća i pisao o ruskim piscima i političarima, a najveći utjecaj na njegovo stvaralaštvo izvršio je Dostojevski. Cesarec je pisao o elektrifikaciji Rusije, Crvenoj armiji i njezinu životu, ruskome selu, o brizi za odgoj djece, školstvu i studentima.

„Posebno se, međutim, Cesarec zaustavlja na kulturnim problemima i težnjama koje opaža u sovjetskoj Rusiji, nastojeći u prvom redu da istakne dinamiku i perspektive njenog kulturnog razvitka, i izbije ‘as adut sviju protivnika Rusije’ – ‘frazu da su boljševici neprijatelji kulture i civilizacije’. Nasuprot takvim shvaćanjima, koja Cesarec neumorno pobija, on u nizu eseja nastoji istaći raznolikost i bogatstvo kulturnoga života u zemlji sovjeta i pokazati osnovne smjernice i putokaze u izgradnji socijalističke kulture.“ (Flaker 1968: 340)

Osim Cesarčevih simpatija prema sovjetskom kulturnom kretanju i književnosti, već u prvim poslijerevolucionarnim godinama zabilježen je velik broj pozitivnih priloga upoznavanja s mladom sovjetskom književnošću što su ih objavili časopisi *Plamen* i *Zenit*. Među pojedincima treba spomenuti Josipa Badalića koji je, posebno u dvadesetim godinama, nastojao dati pouzdane obavijesti o sovjetskom književnom kretanju i trudio se upoznati jugoslavenskoga čitatelja sa sovjetskim djelima te je zaslužan za velik broj prijevoda najpoznatijih ruskih pisaca kao što su A. Puškin, N. Tolstoj, M. Gorki. Badalić (1972) u svojoj knjizi *Rusko-hrvatske književne studije* opisuje utjecaj ruske književnosti na hrvatsku i obratno. On navodi i analizira prijevode ruskih pisaca koji su se pojavili tijekom hrvatskoga narodnog preporoda te piše i o srpskoj kritici čiji je pozitivan stav o Gorkome i sovjetskoj književnosti očigledan u riječima Aleksandra Belića u svečanome govoru *Gorki među ruskim piscima* (1946). Badalić je sudjelovao u stvaranju antologije *Ruska lirika od Puškina do naših dana* (1939) koja je prvi put u jugoslavenskoj književnosti i kritici u jednoj knjizi opširnije predstavila i sovjetsku poeziju. U antologiju su ušli prijevodi poznatih ruskih pisaca kao što su Blok, Jesenjin, A. Ahmatova, O. Mandelštam, I. Erenburg, M. Cvetajeva, V. Majakovski i N. Tihonov.

U časopisima se pojavljuju teorijska djela prevedena s rusko-
ga, kao što je, primjerice, Lenjinov članak o Tolstoju (*Tolstoj
i moderni radnički pokret*) u Galogažinoj *Kritici* 1928. godine
ili prijevod rasprave Georgija Plehanova *Umjetnost i socijalni
život* u *Književniku* 1931. godine. Sovjetska djela u Jugoslaviju
nisu dolazila direktno, već posredstvom njemačke književno-
sti zbog cenzure, ali početkom 30-ih godina, zahvaljujući razli-
čitim nakladnim poduzećima (beogradski „Nolit“, zagrebačka
„Binoga“ i seriji Ljube Wiesnera „1000 najljepših novela“), po-
činju se naglo širiti. Časopisi i nakladna poduzeća birali su iz
sovjetske književnosti djela koja su mogla odgojno djelovati na
mladu generaciju kao što je djelo N. Ostrovskeg *Kako se kalio
čelik*.

„U cjelini je roman *Kako se kalio čelik*, u prijevodu
Dragutina Kostića, odštampan u Beogradu već pred
sam rat 1941. god. i smjesta zapaljen, ali on je već
tada bio toliko poznat u sredini napredne i revolu-
cionarne omladine da je njegov osnovni karakter,
Korčagin, mogao uskoro postati jedan od najče-
šćih nadimaka mladih partizanskih prvoboraca...“
(Flaker 1968: 410)

Posebnu su pažnju pridavali izdavanju popularnoznanstvene
beletristike koja je služila upoznavanju tekovina industrijali-
zacije u SSSR-u i propagandi socijalizma (Iljin: *Crnim po belom*,
Beograd 1938; *Dve priče*, Niš 1939...), zatim dokumentarnim dje-
lima o sovjetskim istraživanjima Arktika (Vodopjanov: *Osvoje-
nje Sjevernog pola*, Zagreb 1939) i, naravno, romanima s temom
industrijalizacije Sovjetskoga Saveza kao što je prijevod romana
Konstantina Paustovskog *Kara-Bugaz* 1939. godine. O velikome
broju prijevoda ruske beletristike i teorijskih djela u hrvatskim
književnim časopisima svjedoči deskriptivna bibliografija *Ru-
ska književnost u hrvatskim književnim časopisima 1945–1977*. čiji
su autori I. Lukšić i J. Užarević. Bibliografija sadrži popis i citate
ruskih pisaca u hrvatskim književnim časopisima. Klasificirani
su prema općoj problematici ruske književnosti i prijevodima
djela ruskih pisaca na hrvatski jezik, a na kraju je donesen i po-
pis djela ruskih autora izvedenih na hrvatskim scenama. Naj-
češće spominjana imena su Čehov, Dostojevski, Gogolj, Gorki i
Ostrovski.

Jugoslavenski su se kritičari uvelike zalagali za sočrealizam i odgojnu ulogu književnosti. Marin Franičević zagovarao je sovjetsku književnost, njezin patriotizam i humanizam, demokratski borbeni karakter, visoke društvene ideale i oslobodilački patos (usp. Mataga 1995: 59). On je smatrao da je književnost socijalističkoga realizma jedini mogući put i pravi odraz jugoslavenske stvarnosti te da pisac mora biti jedan od boraca za ostvarenje Petogodišnjega plana, mora shvatiti novoga čovjeka, heroja borbe i rada. Mataga (1995) navodi sve zadatke koje je KPJ namijenila književnosti odnosno književniku: odgajati narod, izgrađivati budućnost, uočavati novoga čovjeka, istinski odraziti stvarnost, boriti se protiv utjecaja buržoaske reakcije, stvoriti što više djela o udarnicima, izgrađivati socijalističko društvo, učiti i proučavati marksizam i lenjinizam. Ervin Šinko također je veličao umjetnost socijalističkoga realizma nazivajući ga umjetnošću proletarijata, umjetnošću socijalističkoga društva i novoga čovjeka. Poseban odnos prema ideologiji imaju P. Šegedin i M. Krleža. Šegedin je do 1949. godine sudjelovao u teoriji i praksi socijalističkoga realizma, a nakon toga ih napušta i kritički prevladava. Krleža je pak smatrao da ideologija ne smije nadržati estetički, primarni kriterij književnoga djela. Mataga (1995) zaključuje da se hrvatska književna kritika (1945–1952) ne bavi eminentno književnim problemima, već brine za ideološke, socijalno-političke i socijalno-ekonomske aspekte i motive književnih djela.

Predodžbe o Sovjetskome Savezu u književnim časopisima *Republika* i *Kulturni radnik*

Razlike u predodžbama o Sovjetskome Savezu prije i nakon presudne 1948. godine najvidljivije su u književnim i kulturnim časopisima. U kolovozu 1945. godine počinje izlaziti časopis *Republika* s Miroslavom Krležom kao glavnim i prvim urednikom. *Republika* je mjesečnik za književnost, umjetnost i društvo. Zanimljivo je promotriti članke u kojima se spominje Sovjetski Savez, ruska književnost i količina prijevodne literature s ruskoga jezika u Jugoslaviji, a samim time i popularnost sovjetske kulture. Za potrebe ovoga rada analizirana su sljedeća godišta: 01/1945, 04/1948, 08/1952, 28/1972. Godišta su odabrana tako da pokrivaju period prije 1948. godine i nakon toga, a 1972. je odabrana zbog pogleda na Sovjetski Savez nakon Hrvatskoga proljeća 1971. godine.

Već u prvome broju *Republike* iz 1945. godine vide se simpatije i pozitivan stav prema Rusima kao osloboditeljima i suborcima protiv fašizma pa se tako u časopisu donosi ulomak iz *Marinkovićevih* Savjetovanja: „Vas svit rabota tamo... a onode ne dadu ti ni mukta rabotat! Ovode ti je ‘razmislit ću’, a onamo ti je ‘činin i učinit ću’! Ja sam za Rusiju, pa neka me gleda kako hoće to... tvoje... ‘oko božje’!“ (*Republika* br. 1, 1945: 22–44). Osim proze u prvome se broju pojavljuju i pjesme Zdenka Štambuka koje hvale Sovjetski Savez i veličaju Lenjinovo ime i njegov društveni rad. Pjesma *Učitelj* posvećena je Lenjinu, a u njoj je on prikazan kao osloboditelj, spasitelj i nada u budućnost:

„O novom jutru snatri kad večerom šuti
veliki stražar naš pred kapijom Kremlja,
i svako je novo jutro jutro uskrsnuća.“
(*Republika* br. 1, 1945: 70)

Već spomenuti Josip Badalić objavio je u prvome broju *Republike* svoj članak o najvećemu ruskom basnopiscu Ivanu A. Krylovu povodom stote obljetnice njegove smrti. U članku se osim pohvala Krylovljeva stvaralaštva nazire i divljenje ruskome narodu i zemlji. Miroslav Krleža kao glavni urednik objavio je u prvome godištu izlaženja časopisa svoj znameniti članak *Književnost danas* u kojemu se zalaže za socijalistički usmjerenu književnost. Članak je prepun asocijacija na stanje u Sovjetskome Savezu, a posebno na revoluciju 1918. godine.

„Književnost treba da nam govori o pozitivnim ljudima, kojih, nažalost, do danas u našim književnim ostvarenjima nema mnogo. O ljudima treba govoriti, koji su razvili u sebi koeficijent snažne volje, o onim smionim, kod nas još nepisanim ljudima, koji su povjerovali, da volja pojedinca može da stvaralački djeluje na volju mnoštva ako se je doista iskreno i čista srca inspirirala brigama i patnjama tog mnoštva, kojemu je ime čovjek.“ (*Republika* br. 1, 1945: 159)

U četvrtome godištu časopisa iz 1948. godine nalazi se mnogo asocijacija na Sovjetski Savez. Zbivanja u politici još nisu imala

velik utjecaj na jugoslavenske književnike i kulturne radnike, ali za razliku od prvoga, u četvrtome se godištu vidi veće zanimanje za uređivanje književnoga i kulturnoga života u Jugoslaviji, još uvijek po uzoru na sovjete. U časopisu se tako pojavljuju i slike poznatih ruskih slikara, kao što su u broju 7–8 slike I. J. Rjepina *Burlaci na vodi*, J. A. Astafjeve *V. G. Bjelinski*. Još se uvijek aktualno prati kulturni život u Sovjetskome Savezu pa M. Detoni piše članak o otvorenju izložbe reprodukcija dorevolucionarnoga slikarstva Tretjakovske galerije. Čedomir Minderović u svome članku *O neposrednim zadacima nove književnosti i naših književnika radnika* iz prvoga broja 1948. godine govori o zadaćama socrealističke književnosti u Jugoslaviji. Njegova je retorika identična retorici u Sovjetskome Savezu: „Naša književnost mora biti izraz života, napora, pobjeda i stremljenja našega čovjeka iz najširih narodnih slojeva, čovjeka nove Jugoslavije...samo pod tim uslovima ona se može nazvati književnošću u pravom smislu reči“ (*Republika* br. 1, 1948: 2–3). A divljenje životu u Sovjetskome Savezu i sovjetskoj umjetnosti najvidljivija je u članku Ervina Šinka *Premijera 'Ruskog pitanja' Konstantina Simonova* u drugome broju 1948. godine. Šinko hvali sovjetsku umjetnost nazivajući je umjetnošću stvaralačkoga čovjeka, umjetnošću stvarnih graditelja, umjetnošću naroda: „Život je za sovjetske ljude toliko pun sadržaja, toliko je pun veličine i perspektiva, on takvom brzinom raste, da – suprotno umjetnicima građanske klase – za sovjetskog umjetnika postoji samo jedan problem...“ (*Republika*, br. 2, 1948: 188). Isti stav dijeli i V. Kemenov u članku *Crte dviju kultura* u trećemu broju. Kemenov poziva sve da se okrenu sovjetskoj socijalističkoj kulturi jer je „Sovjetski Savez postao najnaprednija zemlja čitavoga svijeta“ (*Republika* br. 3, 1948: 315). U devetome broju časopisa iz 1948. godine donosi se govor s Petoga kongresa Komunističke partije Jugoslavije u kojemu Partija odbacuje optužbe da „vodstvo KPJ vodi antisovjetsku politiku i podcjenjuje ulogu Crvene armije u ratu“. Ovaj je članak prvi u časopisu koji govori o sukobu Tita i Staljina i koji je označio početak neslaganja Sovjetskoga Saveza s Jugoslavijom. U istome godištu časopisa nalazi se pjesma *Poruka iz kolone* Jure Franičevića Pločara koja je potpuno prosovjetska, veliča Rusiju, Staljina i Tita:

„A svuda,
svuda,
i uvijek pred vama
i sada i uvijek
bit će u vama
i s nama
u nama i s nama
pod lenjinsko-staljinskom zastavom
Tito.“
(*Republika* br. 9, 1948: 844)

Nakon 1948. godine u *Republici* se osjeća utjecaj političkih zbivanja. Sve je manje članaka koji veličaju Sovjetski Savez, sve se manje spominju Lenjin i Staljin, a u izdanjima iz 1972. godine spominjanje sovjetskoga imena vrlo je rijetko, gotovo ga ni nema. Dokaz je to da je Jugoslavija krenula svojim putem i okrenula se Zapadu pa je sve više članaka i djela vezanih uz zapadnu književnost i kulturu. U izdanjima iz 1952. godine ima još dosta članaka koji se dotiču sovjetske književnosti i života, ali vidi se pomak u shvaćanju sovjeta te se sve više o njima govori iz objektivnoga kuta. Najčešće su to znanstveni članci koji tematiziraju problematiku ruskih pisaca kao što je to članak A. Flakera *Pjesnikova smrt* u kojemu Flaker raspravlja o motivu smrti u lirici Majakovskog. U prijašnjim izdanjima nalazile su se slike sovjetskih slikara kojih više nema, kao ni kritičkih tekstova o kulturi. Sovjetski se Savez sve više kritički doživljava i osjeća se negativan stav te se o sovjeta govori kao o izdajicama socijalizma: „Dokazali smo i dokazujemo, da ono što se dešava u takozvanoj prvoj zemlji socijalizma nije ništa drugo nego bestidna izdaja socijalizma, njegova karikatura, najbezobličnija prevara koja se ikada u historiji čovječanstva odigrala“ (*Republika* br. 8, 1952: 195). Književnici u časopisu izražavaju svoju potporu jugoslavenskim političkim vođama u ideološkoj borbi protiv sovjeta. Sovjetski se Savez prikazuje kao zemlja koja želi gospodariti drugima i koja druge zemlje želi učiniti „sovjetskim privjescima“, a jugoslavenska je revolucija prikazana kao borba za slobodu i nezavisnost. U desetome broju iz 1952. godine objavljen je i znameniti Krležin *Govor na kongresu književnika u Ljubljani* u kojemu je Krleža osudio staljinističko nasilje i podržao „Titovu korablju“ koja i dalje ide u socijalističkome, lenjinističkome smjeru. Ervin Šinko je u svom članku *Naša druga revolucija* najbolje opisao stanje u Jugoslaviji nakon sukoba između Tita i Staljina i prikazao razlike u predodžbama:

„U Jugoslaviji se pisalo i govorilo i dalje o genijalnom Staljinu, o taboru socijalizma i o bratskom Sovjetskom Savezu. No usto i unatoč tome jugoslavenska je štampa registrirala i komentirala konkretne neprijateljske postupke ‘bratskog tabora socijalizma’, koji se nikako nisu dali uskladiti sa slikom bratskog savezničkog i socijalističkog Sovjetskog Saveza, predvodnika tog tabora.“ (*Republika* br. 10, 1952: 275)

Osim *Republike* i časopis *Kulturni radnik* donosi društvena i kulturna pitanja u Jugoslaviji. *Kulturni radnik* tematizira ideje omasovljenja i popularizacije kulturno-umjetničkoga života. Za potrebe ovoga rada analizirana su sljedeća godišta: 01/1948, 04/1951, 17/1964, 23/1970. Selekcija godišta temeljila se na reprezentativnim brojevima iz svakoga desetljeća. Prvi broj časopisa izašao je 1948. godine. Časopis je prvenstveno bio namijenjen narodu te je pozivao na sudjelovanje u kulturnome životu nove socijalističke zemlje.

U prvome se broju donose članci Milovana Đilasa u kojima se govori o izgrađivanju zemlje na marksističko-lenjinističkim postulatima, a uzor se nalazi u djelovanju Lenjina i Staljina. Đilas poziva na odgajanje masa u duhu vjernosti i ljubavi prema SSSR-u i prema svim demokratskim i revolucionarnim pokretima u svijetu. V. Lalić se zalaže za to da se i knjižnice urede po uzoru na SSSR. Iz ovih članaka vidljivo je koliko ulogu ima SSSR u stvaranju nove zemlje i koliko se poštuje rad sovjeta. Prvi broj časopisa prepun je prikaza sovjetskoga života, sovjetske poljoprivrede i sela. Sovjetski Savez uzor je u svim aspektima života te se u skladu s time promoviraju socijalističke vrijednosti. U izdanjima iz 1951. godine primjećuje se koliko je sukob između Tita i Staljina utjecao na poimanje sovjeta. Oni su u člancima prikazani kao imperijalistička prijetnja čovječanstvu koja gazi svaku slobodnu i naprednu misao. U trećemu broju iz 1951. godine nalazi se članak Ervina Šinka *Što je naturalizam*. To je jedan od članaka koji je označio kritiku sočrealizma od pera čovjeka koji je bio jedan od temeljnih teoretičara i zagovaratelja te metode. Šinko osuđuje sovjetski sočrealizam čija je glavna zadaća „glorificirati, bestidno uljepšavati, laskati i lagati, diviti se sovjetskoj državi, sovjetskim rukovodiocima i sovjetskom čovjeku“ (*Kulturni radnik* br. 3, 1951: 146). U *Kulturnome radniku* nalaze se i članci Jugoslavena koji su živjeli u Sovjetskome Savezu kao što je to članak Gaje Petrovića

Neka sjećanja na boravak u SSSR-u u kojemu demistificira sliku života u Rusiji donoseći svjedočanstva o ruskome siromaštvu, razaranjima u Drugome svjetskom ratu, krađama, strijeljanju razbojnika. Slika Sovjetskoga Saveza se idealizirala i uvjeravala Jugoslavene i druge narode u ljepotu života u SSSR-u, a to je daleko od istine, kao što svjedoči Petrović. Izdanja iz 1964. i 1970. sve su objektivnija; više se ne raspravlja o poziciji Jugoslavije i Sovjetskoga Saveza, već se pišu znanstveni članci kao i u *Republici*. 1970. godine četvrti broj *Književnoga radnika* u cijelosti je posvećen Lenjinu (100. godišnjica rođenja). Dokaz je to da je Lenjin i dalje simbol socijalizma i da se nije raskinulo s njegovom politikom, već s politikom koju je započeo Staljin optuživši Jugoslavene za antisovjetizam.

Analiza nekoliko brojeva *Republike* i *Kulturnoga radnika* dokazala je da je politika uvelike utjecala na jugoslavenske predodžbe o Sovjetskome Savezu. Prije 1948. godine kulturni djelatnici i književnici hvalili su sve što dolazi iz SSSR-a. Nakon Titova *ne* Staljinu situacija se mijenjala i na kulturnome i na književnome polju. Sovjeti su shvaćeni kao imperijalističke varalice koje žele podjarmiti socijalističke narode da bi imali utjecaj u cijelom svijetu. Jugoslaveni su prepoznali sovjetske namjere i krenuli su u izgradnju novoga tipa socijalizma, socijalizma koji je zadržao neke tragove staljinističke vlasti.

Zaključak

Godina 1948. pokazala se presudnom za jugoslavenske predodžbe o Sovjetskome Savezu. Proučavanjem nekoliko brojeva književnih i kulturnih časopisa *Republika* i *Kulturni radnik* primijećeno je da se predodžba o Sovjetskome Savezu u velikoj mjeri mijenjala. Donedavni ideološki partner postao je ideološki neprijatelj. Zaoštrio se odnos jugoslavenskih književnika i kritičara prema svemu što dolazi iz Sovjetskoga Saveza te su se književna i kulturna pitanja sve više počela proučavati s objektivnoga stajališta. Dominacija sovjetskoga načina života i ruskoga jezika u Jugoslaviji sve je više slabila, a sovjetska je literatura gubila na popularnosti. Dokazi su to koliko je politika utjecala na književnost i umjetnost dviju socijalističkih zemalja, jedne koja je izrasla iz tekovina druge, ali koja je krenula svojim putem nakon 1948. godine i druge čiji je utjecaj u Europi počeo sve više slabiti.

- LITERATURA BADALIĆ, J. 1972. *Rusko-hrvatske književne studije*. Zagreb: Liber.
- BADALIĆ, J. 1966. *Russkie pisatel'i v Jugoslavii*. Moskva: Progress.
- BANAC, I. 1990. *Sa Staljinom protiv Tita. Informbiroovski rascjepi u jugoslavenskom komunističkom pokretu*. Zagreb: Globus.
- CZERWIŃSKI, M. 2013. „Breme (post)komunizma. Hrvatski i poljski kulturni kodovi“. U *Komparativni postsocijalizam. Slavenska iskustva*, ur. M. Kolanović. Zagreb: Zagrebačka slavistička škola.
- DUDA, I. 2008. „Svakodnevnica pedesetih: od nestašica do privrednog čuda“. U *Način u jeziku/Književnost i kultura pedesetih: zbornik radova 36. seminara Zagrebačke slavističke škole*, ur. K. Bagić. Zagreb: Filozofski fakultet – Zagrebačka slavistička škola – Hrvatski seminar za strane slaviste.
- DUKIĆ, D. 2008. „Problem početka sadašnjosti ili kako osmisлити pedesete“. U *Način u jeziku/Književnost i kultura pedesetih: zbornik radova 36. seminara Zagrebačke slavističke škole*, ur. K. Bagić. Zagreb: Filozofski fakultet – Zagrebačka slavistička škola – Hrvatski seminar za strane slaviste.
- DUKIĆ, D. i sur. 2009. *Kako vidimo strane zemlje. Uvod u imagologiju*. Zagreb: Srednja Europa.
- FLAKER, A. 1968. *Književne poredbe*. Zagreb: Naprijed.
- FLAKER, A. 1986. *Stilske formacije*. Zagreb: Sveučilišna naklada Liber.
- KOLANOVIĆ, M. 2011. *Udarnik! Buntovnik? Potrošač...* Zagreb: Naklada Ljevak.
- LUKŠIĆ, I. i J. UŽAREVIĆ. 1992. *Ruska književnost u hrvatskim književnim časopisima 1945–1977*. Zagreb: Biblioteka Književna smotra.
- MATAGA, V. 1995. *Književna kritika i ideologija*. Zagreb: Školske novine.
- ORAIĆ TOLIĆ, D. 2006. „Hrvatski kulturni stereotipi. Diseminacija nacije“. U *Kulturni stereotipi. Koncepti identiteta u srednjoeuropskim književnostima*, ur. D. Oraić Tolić i E. Kulcsár Szabó. Zagreb: FF press.
- ORAIĆ TOLIĆ, D. i E. KULCSÁR SZABÓ, ur. 2006. *Kulturni stereotipi. Koncepti identiteta u srednjoeuropskim književnostima*. Zagreb: FF press.
- PAGEAUX, D. H. 2009. „Od kulturnog imaginarija do imaginarnog“. U *Kako vidimo*

strane zemlje. Uvod u imagologiju, ur. D. Dukić i sur. *Kako vidimo strane zemlje. Uvod u imagologiju*. Zagreb: Srednja Europa.

RIHTAN-AUGUŠTIN, D. 1975. „Folklor kao komunikacija u NOB-u“. U *Kultura i umjetnost u NOB-u i socijalističkoj revoluciji u Hrvatskoj*, ur. I. Jelić. Zagreb: Institut za historiju radničkog pokreta Hrvatske.

ZEČEVIĆ, D. 1975. „Pučke književne tvorevine između umjetnosti i revolucije“. U *Kultura i umjetnost u NOB-u i socijalističkoj revoluciji u Hrvatskoj*, ur. I. Jelić. Zagreb: Institut za historiju radničkog pokreta Hrvatske.

IZVORI *Republika* (god. 1, 1945, br. 1–3; god. 4, 1948, br. 1–6, 7–12; god. 8, 1952, br. 7–12; god. 28, 1972, br. 7–12)

Kulturni radnik (god. 1, 1948, br. 1; god. 4, 1951, br. 1–11; god. 17, 1964, br. 5; god. 23, 1970, br. 4)